

ABDURAUUF FITRAT ILMY MEROSIDA OILA VA XOTIN-QIZLAR MASALASI

Sevara Asanbayevna Qurbonova

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar” kafedrası mustaqil izlanuvchi

ANNOTASIYA

Ushbu maqolada oila, xotin-qizlar muammalari Turkiston jadidlarining asarlari asosida tahlil qilingan. A.Fitrat, Hoji Muin ma’naviy merosida xotin – qizlarimizning yangi usuldagi maktablarda ilm olishi, farzand tarbiyasi borasidagi qarashlari, ma’naviy-ma’rifiy g’oyalarining mazmuni, mohiyati va konseptual ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiston jadidlari, A.Fitrat, ta’lim-tarbiya, yoshlar, ilm-fan, yangi usuldagi maktablar.

KIRISH

Xalqimiz tarixida buyuk allomalar, mutafakkirlar qatorida, shunday insonlarni dunyoga keltirib, tarbiyalagan, ulug‘vor ishlarga ruhlantirgan fozila, olima va oqila ayollar ham ko‘p bo‘lgan. Bugun ham xotin-qizlarimiz farzand tarbiyasida, jamiyatimizning turli sohalarida, mahallalarda fidoyilik ko‘rsatmoqdalar.

Keyingi yillarda mamlakatimizda xotin-qizlarning huquq-manfaatlarini, gender tenglikni ta’minlash, tadbirkorlikni rivojlantirish, ular uchun oila, onalik va bolalikni himoya qilish, ayollar o‘rtasida ish o‘rinlari yaratish, mehnat hamda turmush sharoitlarini yaxshilash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylantirildi. [1.247]

Mamlakatimizda istiqomat qilayotgan 17 milliondan ziyod opa-singillarimiz, qizlarimiz, onaxon va momolarimizga munosib sharoit yaratib berish uchun barcha imkoniyatlarni ishga solishimiz lozim.

Bu o‘z navbatida, “Ayollarga ilm berish-jamiyatni ilmi, ma’rifatli va salohiyatli qilish” degan aqidani hayotga izchil tatbiq etishni taqozo etadi. [1. 250]

Jumladan, taraqqiyparvar va ma’rifatparvar jadid Abdurauf Fitrat xotin - qizlarimizning o‘qimishli bo‘lishi kelajak avlodlarimizning nodon va johil, tarbiyasiz bo‘lmashliklari hamda bolalar tarbiyasidan xabardor bo‘lishlari uchun zarurdir deb ta’kidlaydi. Shuningdek, Avloniy tarbiyani «oiladagi mushkul vazifa go‘dak tavalludidan so‘nggi er-xotin bo‘yniga tushadigan farzand tarbiyasidir»[5. –B.5], – deb e’tirof etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Jadidlarning oila va xotin – qizlar masalalariga qaratilgan ijtimoiy-axloqiy qarashlari va konseptual fikrlari ifodalangan merosini o'rganish xususan, xorijiy olimlar amerikaliklar Adib Xolid,[6] E.Olvort, [7.] germaniyalik I.Baldauf [8], kabi sharqshunos, tarixchi olimlar tomonidan olib borilgan. Jadidchilik harakatining namoyondalari ijodi, ularning ilmiy merosiga mansub asarlarning tadqiqi mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlarida R.Hodizoda, [9] kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Ta'kidlash lozimki, yuqoridagi mualliflar asosan jadidlarning badiiy, dramatik asarlari, jamiyat tarixiga bag'ishlangan risolalari, kitoblari va ijtimoiy-siyosiy faoliyati mazmunini tahlil qilaganlar. Shuningdek, O'zbekistonlik faylasuf olimlaridan J.Ya.Yaxshilikov, [10] G.Mahmudova, [11] Sh.Madaeva, [12] M.Nurmatova, [13] D.Amridinova [14] ilmiy tadqiqot ishlarida jadidlarning ijtimoiy, ma'naviy hayot masallariga bag'ishlangan tadqiqotlari, o'zbek jamiyatining rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan tanqidiy qarashlari, jamiyat taraqqiyotiga yo'naltirilgan konseptual fikrlari mazmuni mustaqil yondoshuv asosida o'rganilgan.

METODLAR

Maqolani nashrga tayyorlashda, ilmiy manbalardan foydalanishda, materiallarni tizimlashtirishda va xulosalarni umumlashtirish jarayonida falsafiy tadqiqotning tarixiylik, tanqidiylik, analiz, sintez metodlaridan foydalanildi. Maqolaning metodologik asosini O'zbekiston Respublikasi Prezident Sh.M.Mirziyoev asarlari, Farmonlari, davlatimiz rahbarining "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarida bayon qilingan konseptual g'oyalar tashkil qiladi. Shuningdek Samarqand jadidchilik xarakati namoyondalarining ijtimoiy-ma'naviy qarashlari, fikrlarini tahlil qilish, mustaqil xulosalar chiqarish uchun, monografik tadqiqotlar, respublika miqyosida o'tkazilgan ilmiy -amaliy konferensiyalar materiallari, ilmiy maqolalar, xorijlik olimlar asarlaridan foydalanildi. Shuningdek jamiyat taraqqiyotining yangi davrida ommaviy axborot vositalari, jumladan internetda e'lon qilinayotgan, jadidchilik harakatining turli qirralari mazmunini ochib berishga qaratilgan fikrlar, O'zbekistonlik va xorijdagi faylasuflar, tarixchilar, adabiyotchilarning fikr-mulohazalaridan foydalanildi.

OLINGAN NATIJALAR

Ushbu maqolada Abdurauf Fitrat ta'limotining ta'lim-tarbiya mavzulariga oid qarashlari chuqur o'rganilib, oila dinamikasi va xotin-qizlar masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Abdurauf Fitratning asarlari, ayniqsa, ta'limning oilada muhim ahamiyatga ega ekanligiga e'tibor qaratadi. Uning g'oyalari xotin-qizlarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish, bilimli va barkamol avlodlarni tarbiyalashda bilimlilarining muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Ta'lim imkoniyatlarini kengaytirishga bo'lgan bunday e'tibor bilimli va taraqqiy etgan jamiyat qurish maqsadi bilan

rezonanslashadi. Shuningdek, maqolada ayollarning kelajak avlodlarning axloqiy va intellektual rivojlanishidagi asosiy rolga katta ahamiyat beriladi. A. Fitratning fikr-mulohazalari xotin-qizlarning onalik va tarbiyachi sifatidagi fazilatlari bilan farzandlariga qadriyatlar va bilimlarni singdirishda katta ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Fitrat o'g'itlari ayollarning ta'lim-tarbiyasiga, ularning tarbiyachi rolga ustuvor ahamiyat berish orqali ma'rifatli va ijtimoiy jihatdan yuksak rivojlangan jamiyatga yo'l ochadi. Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning oila va xotin-qizlar masalasiga katta e'tibor qaratgan tarbiyaviy merosi jamiyatning intellektual va ma'naviy yuksalishiga qanchalik chuqur ta'sir ko'rsatishi ko'rsatilgan. Uning ta'limotlari ta'lim orqali ayollarning imkoniyatlarini kengaytirishni targ'ib qiladi va ularning kelajakni shakllantirishdagi bebaho rolini tan oladi. Ushbu qarash nafaqat bilimli, balki ma'naviy jihatdan ham mustahkamlangan jamiyatni rivojlantirishga qaratilgan yuqori maqsad bilan mos keladi. Jadidchilik harakatining falsafa fani doirasida ijtimoiy, iqtisodiy, ma'rifiy, axloqiy, ma'naviy va estetik jihatlari Abdurauf Fitratning milliy uyg'onish va iqtisodiy yuksalish konsepsiyasi, ya'ni moddiylashuvining iqtisodiy, ma'rifiy, intellektual asoslarini o'zining asarlarida ochib bergan.

MUHOKAMA

Abdurauf Fitrat yosh avlod tarbiyasini millat tarbiyasiga tenglashtirib, «tarbiya millat onasi» degan g'oyani ilgari suradi. Yosh avlod tarbiyasida onaning asosiy o'rni to'g'risida quyidagicha ta'rif bergan: «Tarbiya axloqiyalari maktabdan ko'ra ko'proq muhtarama onalar quchog'ida axtarilmog'i kerakdur. Bolalarimizni matlub darajada adablik va tarbiyatlik qilmoq xoxishida onalarimizni «ilmi tarbiya al-atfol»dan bahrador etmog'imiz darkor. Bolalarimiz inson bolalari kabi bo'lsinlar desak, eng avval boshlab, onalarimizni tarbiya va ta'lim eta oling. Yo'qsa bolalardan, maktablardan momil bo'lgan foyda husula kelmas»[15]. Bundan ko'rinib turibdiki, jadidlar oilada bola tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi ayollar ham o'qib, bilim olishlari kerakligin uqtiradilar.

Farzandlar tarbiyasida ayollarning aql-zakovoti, tarbiyasi haqida fikr yurita turib A. Fitrat "xotunlarni o'qitmoq va alarning aqillarini jilo bermak va erlari birla yaxshi muomilalar qilmoq va bolalarini tarbiyat qilmoq albatta zarurdir..."[16] deb fikr-mulohaza bildirib o'tadi.

Fikrga qo'shimcha qilib aytishimiz joizki, har bir farzand ertangi kunimizning davomchilari. Ularning kelajagi esa biz, kattalarga bog'liq. Shunday ekan, ularga Mustaqil O'zbekiston tanlagan eng to'g'ri va eng adolatli yo'ldan adashmaslikni qancha erta o'rgatsak, shuncha yaxshi natijaga erishamiz. Chunki oilada shakllangan ma'naviy muhit bir umr insonning yashash tarziga ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababdan Fitrat “Oila” asarini yaratishni maqsad qiladi. Asar mazmun va mohiyatiga ko‘ra to‘la axloqiy-ma’naviy g‘oyalarga asoslangan bo‘lib, agar yosh avlodni ushbu asar ta’sirida tarbiya qilsak, hech qachon ma’naviy tahdidlarga bo‘yin egmasligiga asarni o‘qish davomida amin bo‘lamiz. Abdurauf Fitrat o‘zining “Oila” asarida oilani boshqarish tartiblari, ota-onaga hurmat, farzand tarbiyasi va shu kabi [15] jamiyat hayotida muhim bo‘lgan masalalar xususida to‘xtaladi.

Shu o‘rinda yosh-avlodni tarbiyalashda oilaning vazifalari xususida fikr yuritish o‘rinli bo‘lib, ular quyidagilardan iborat:

- oilada sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirish – ota-ona va farzand o‘rtasida bir-birlariga mehribon, g‘amxo‘r bo‘lishini ta’minlaydi;
- oilada huquqiy tarbiyani shakllantirish – oila a’zolari o‘rtasida o‘z huquq va burchlarini anglash va ularga rioya qilishni ta’minlaydi;
- oilada farzandlarda chuqur dunyoviy bilimni shakllantirish – ularni ma’rifatli, ma’naviyatli bo‘lib kamol topishini ta’minlaydi;
- oilada erkinlik muhitini shakllantirish – farzandlarni mustaqil fikrlashni yuzaga keltiradi, natijada har qanday ijtimoiy muammoga echim topa oladigan shaxsni kamol topdiradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, jismonan va ruhan sog‘lom, ma’nan barkamol avlodni voyaga etkazishda oila institutining, undagi tarbiyaning o‘rni beqiyos. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasida: “Bugungi tez o‘zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko‘rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. G‘arazli kuchlar sodda, g‘o‘r bolalarni o‘z ota-onasiga, o‘z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo‘lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko‘y bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovlarining qo‘liga berib qo‘ymasdan, ularni o‘zimiz tarbiyalashimiz lozim” [3], deya ta’kidlagan edi.

Shuni alohida tilga olish lozimki, oila institutining mamlakatimiz ijtimoiy hayotidagi ahamiyatini to‘g‘ri anglab, O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov tashabbuslari va rahnamoligida “Oila” konsepsiyasining yaratilishi, “Ona va bola” Davlat dasturi qabul qilinishi, shuningdek, 1998-yil “Oila yili” deb e’lon qilinishi, oilaviy munosabatlarni tartibga solish maqsadida Oila kodeksining qabul qilinishi, oilalardagi itimoiy-ma’naviy muhitni o‘rganish, muammolarni aniqlash va vaqtida bartaraf qilish maqsadida ilk bor “Oila” ilmiy-amaliy markazining tashkil etilishi –oilani muqaddas qadriyat sifatida e’zozlash, onalik

va bolalikni muhofaza qilish, oilaning mustahkamligi va barqarorligini ta'minlash, oila a'zolarining huquqiy savodxonligini oshirish masalalarida davlatimiz tomonidan alohida ahamiyat va g'amxo'rlik qilinayotganligini namunasidir.

Mustaqil O'zbekistonda jamiyatni tubdan yangi asosda qurish va uni har tomonlama rivojlantirish xalqning dunyoqarashi, ma'naviyati jamiyatda oila va xotin-qizlar masalalari bilan ham bevosita bog'liqdir. Agar biz masalaga shu nuqtai nazardan yondashadigan bo'lsak, oila va xotin-qizlar masalalari Turkiston jadidlarining ijodida yaqqol o'z ifodasini topganligini ko'rishimiz mumkin.

Jadidlar oila va xotin-qizlarimizni ma'rifatli, ya'ni jamiyatda ta'lim-tarbiyali va savodxon bo'lish orqali ularning ma'naviy yuksalishiga erishishi mumkinligi g'oyasini ilgari surdilar.

XULOSA

Zero, XXI asr insoniyat tarixida yangi bir davrni – sivilizasiyamiz oldida turgan barcha muammolarni va ziddiyatlarni yuksak ma'naviyat, teran aql – idrok, bilim va tafakkur kuchi, o'zaro hurmat va kelishuv yo'li bilan hal qilinishi ustuvor bo'lgan davrni boshlab berdi. Bir so'z bilan aytganda, yangi asr bizning oldimizda turgan barcha muammolarni oqilona hal etishning o'ziga xos yo'lini ko'rsatib turibdi. Bugungi farovon hayotimiz ham, yorug' kelajagimiz ham ayollarga bog'liq. Agar xalqimiz bizdan rozi bo'lishini xohlasak, avvalo, mo'tabar onalarimiz, opa-singillarimiz uchun munosib turmush sharoitlari yaratishimiz kerak. Ona rozi bo'lsa, oila rozi bo'ladi, oila rozi bo'lsa, jamiyat rozi bo'ladi, – dedi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev. [2]

Shu bois, bugungi kunda erkin fuqarolik jamiyatimizda xotin-qizlarimizning oilada tazyiq va zo'ravonlikdan himoyalanihiga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Oilalarni mustahkamlash, farzand tarbiyasida ota-onaning mas'uliyatini oshirish ham bugungi kundagi dolzarb masalalardan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. -Toshkent.: "O'zbekiston", 2021 yil, 464 bet
2. Mirziyoev Sh.M. Xotin-qizlar uchun ulkan imkoniyatlar belgilandi // Xalq so'zi, 01.03.2022 y <https://xs.uz/uzkr/>
3. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Konstitusiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlagan "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi" mavzusidagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi, 2016 yil 8 dekabr.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "O‘qituvchi va murabbiylar kuni"ga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi// Ma’rifat gazetasi, 2020 yil, 30 sentyabr soni.
6. Adeb Khalid. Central Asia: A New History from the Imperial Conquests to the Present. The USA. 2021. 576 pages.
7. Edward A. Allworth. Evading Reality: The Devices of ‘Abdalrauf Fitrat, Modern Central Asian Reformist. Boston.: Brill Leiden. 367 pages.
8. Baldauf I. Jadidism in Central Asia in terms of reformism and modernism in the Muslim world // Markaziy Osiyo XX asr boshida: islohotlar, yangilanish, taraqqiyot va mustaqillik uchun kurash (Jadidchilik, muxtoriyatchilik, istiqloqlilik) .- T .: Manaviyat, 2001. - S. 44-53.
9. Rasul Xodizoda. K ne zvezdi padayut: Ist. roman /. – Dushanbe: Adib, 1991. – 431 s.
10. Yaxshiliqov J., Ubaydullaeva N. Jadidchilik va Behbudiy. - Toshkent: Fan, 2004. -187 b.
11. Mahmudova G.T. Turkistonda jadidchilik harakati va uning axloqiy-estetik fikr taraqqiyotiga ta’siri: f.f. n. dis. - Toshkent: 1996.-158 b.
12. Madaeva Sh.O. Abdurauf Fitratning ijtimoiy-falsafiy qarashlari: F.f. n...diss. - Toshkent: 1996. -152 b.
13. Nurmatova M.Q. XYII-XIX asrlarda O‘zbekistonda estetik tafakkur taraqqiyoti (O‘zbek mumtoz shoirlari ijodi misolida). Dis ... fals. fan. nom. - Toshkent: O‘zRFA I.Mo‘minov nomidagi falsafa va huquq instituti, 1994.
14. Amridinova D.T. Samarqand jadidchiligining ijtimoiy-falsafiy mohiyati. Falsafa fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertasiya Avtoreferati. - Toshkent. O‘zRFA I.Mo‘minov nomidagi falsafa va huquq instituti, 2006.
15. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. - Toshkent.: Ma’naviyat, 2000. – B.5.
- 16 Fitrat “Oila”. T., «Ma’naviyat», 1998.
17. Fitrat A. Yana to‘y masalasi. // Sadoi Farg‘ona. 1914 yil 8 iyun.